

AARDEPÄRIMUSE TÜPOLOOGILINE TEGELIKKUS

MARE KALDA

Uuritava ainese liigitamine ning tüpoloogiliste üksuste määratlemine on kogu aeg kuulunud folkloristika kui teaduse rutiinsesse praktikasse. Dan Ben-Amose sõnul on klassifikatsioonisüsteemi(de) formuleerimine lausa uurimise nõue, kuna sidus süsteem võimaldab valitud tunnuste ja kriteeriumide järgi korrastatult esitada näiliselt kaootilist infohulka ning tule-tada detailide ning üksikjuhtumite põhjal mudeleid (Ben-Amos 1976: 31–32). Liigitussüsteeme luues ning uurimisobjekte korrastatult esitledes opereerime niisuguste põhimõistetega nagu *žanr*, *tüüp*, *motiiv*. Liigitamise ja tüpologiseerimise saadusteks on aga mitmesuguste koostamispõhimõtete alusel sündivad aineleendid või kataloogid.

Tüpoloogiad ja tüpoloogiline meetod

Folkloristika ajaloos on tüpoloogilist uurimist periooditi väärtustatud erineval määral sõltuvalt teadusala üldisest arengust, valitud uurimisparadigmast ning -meetoditest. Rahvaluule žanrijaotuse alusel või ka mõnel muul viisil organiseeritud kataloogid pole jäänud üksnes abivahendiks, mille alusel tuvastada materjali olemasolu ühes või teises kohalikus kultuuris – seda otstarvet nimetatud allikad muidugi täidavad. Samavõrra on tegu näidetega kulturoloogilistest faktidest, inimese süsteemiloova tegevuse saadustest, mis omakorda väärivad analüütilist lähenemist. Selles vallas on märkimisväärse panuse andnud Heda Jason, kes käsitleb spetsiaalses monograafias XX sajandi jook-sul koostatud ja publitseeritud indekseid (Jason 2000). Seadmata kahtluse alla vajadust kataloogidega edasi töötada, näitab ta seost võrdlev-ajaloolise metodoloogiaga: kuna aineleendid võimaldasid saada ülevaate eri aegadest ning kohtadest pärinevast tohutust materjalihulgast, nii suulisest kui ka kirjalikust pärimusest, siis said nad võrdlev-ajaloolisele uurimisele hädavajalikeks allikaiks ja kohustuslikuks lektüüriks (Jason 2000: 13). Ülevaade sisaldab ulatuslikku, geograafiliste piirkondade kaupa liigendatud bibliograafiat 339 kirjega, mis viitavad eri kultuuride ja kultuuripiirkondade rahvaluulet registreerivatele kataloogidele.

Üheks viisiks ainekogu üldistavalt liigitada on niisiis tüpoloogia, mis rahvajuttude osas annab ülevaate ühe või teise jutu(tüübi) esinemusest kultuuris ning loob seega võimaluse võrdlevaks uurimiseks. Ootuspärane on väärtustada tüübikataloogi filoloogilise folkloristika seisukohalt (vt nt Haring 2001). Tiiu Jaago nimetab tüpoloogilist meetodit eesti rahvaluuleteaduse ajaloos kinnistunud uurimisviisiks. Tõepoolest, 1960.–1980. aastatel tegeldi vanemate rahvalaulude, muinasjuttude, lühivormide tüpoloogilise korrastamisega, korduvate üksuste põhjal tuvastati tekstide omavahelisi sidemeid, toetudes

püsivatele süzeedele (püsivama sõnastusega tekstidele) (Jaago 2005). Kataloogi formaadis publikatsioonid valmisid kirikuteemaliste rahvanaljandite (Raudsep 1969) ning loomamuinasjuttude kohta (Kippar 1986).

Pärast 1990. aastaid on ainekogu tüpologiseerimine eesti folkloristikas moodustanud alusuuringu tasandi edasiseks käsitlemiseks (ja/või publitseerimiseks). Tüüpi defineerimine pole uues folkloristikas olnud peamine eesmärk, kuid tüüpi mõiste ning määratletud üksused toimivad tõlgenduses hädavajalike kirjeldusinstrumentidena, pakkudes analüütilist sõnavara. Seega tüpoloogilisest meetodist on saanud uue, tõlgendava folkloristika osa. Sõltuvalt uurimisküsimustest jälgitakse selles folkloorse nähtuse ilmnemiskontekste, kujunemisteid, väljendumist individuaalses repertuaaris, uuskasutust meedias. Niisugused arengud ilmnevad, tõsi küll, peamiselt suurte tekstikogude folkloristikas, kui üldistamise vajadusest tingituna on vaja korraga hõlmata mahukat sisu. Arvo Krikmanni tüpoloogiad on tema tegevuse algusest peale (st juba enne 1990. aastaid) näiteks sellest, kuidas uurimisobjekti liigitamine käib käsikäes teoreetilise mõtestamisega (vt Krikmann, Sarv 1980, 1983, 1985). Enamgi veel – tema tüpoloogia on ühtlasi ka teooria, mitte ainult pelk abivahend mingi nähtuse olemasolu registreerimiseks. Põhimõtteliselt samas vaimus on käivitud Risto Järve tööühma tegevus muinasjuttude uurimisel, mille puhul alustüpoloogia pinnalt saab korda saata suuri asju (vt EMj I:1; EMj I:2). Muidugi on tõsi, et etnograafilise kirjelduse põhises või värsketes ja kitsamalt piiritletud eesmärkidega välitööde materjalide tõlgenduses ei ole tüpoloogia nii hädavajalik.

Ka rahvusvahelises folkloristikas on tüpoloogia(te)ga tegelemine endiselt aktuaalne, eriti seoses Antti Aarne ja Stith Thompsoni aastakümnete eest avaldatud muinasjutuloendi uuendamise ja Hans-Jörg Utheri (2004) poolt. Võib arvata, et uus kataloog leidis kiiresti ka uusi kasutajaid ja tõenäoliselt elavdas võrdlevat jutu-uurimist XXI sajandil. Uther on mõtestanud indekseerimise küsimust asjatundlikult mitmes käsitluses (1997, 2009). Tüüpi mõistele läheneb ta paindlikult – vaatluse all ei ole kaugeltki mitte elutu minevikumaterjal, kui kõneldakse jututüüpidest. Ka ei kehti enam romantiline kujutus, nagu eksisteerisid folklooripalad rahvasuus muutumatuna sadu aastaid. Jututüüpi mõistab Uther kui iseseisvat mudelnarratiivi, motiivi aga kui sellise narratiivi väikseimat üksust. Mõlemad mõisted teenivad hästi eesmärki kirjeldada mitmesuguste etniliste rühmade funktsioonilt ja vormilt erinevaid, erinevatest aegadest pärinevaid ning erinevaise žanreisse kuuluvaid narratiive (Uther 2009: 19). Uther tõdeb, et kuigi jututüübil on koht loendis, ei selgu sellest tüüpi varieeruvus, struktuursed muutused, tüüpi alla koonduva jutu tähendus ega funktsioonid (2009: 19). Ent just need on aspektid, mida iga folklorist saab uurida ja interpreteerida individuaalses uurimistöös oma valitud uurimisobjekti(de) seisukohalt.

XX sajandi algupoole folkloristid pühendasid palju jõudu tüüpi moodustavate palade genuinse seotuse väljaselgitamisele, isegi algteksti rekonstrueerimisele, nagu ajaloolis-geograafilise meetodi kaanon eeldas. 1960. aastatest peale niisugustest kavatsustest üldiselt loobuti, kostis isegi valju kriitikat (kellelegi siinkohal otseselt viitamata). Tänapäevases folkloristikas – sellises, mis tegeleb suurte tekstihulkadega diakroonilises perspektiivis – palade-nähtuste algupära ja levikuga muidugi tegeldakse, kuid küsimusele lähenetakse paindlikult. Ühtlasi puudub vajadus vaadeldava nähtuse või pala hüpoteetilise või

tegeliku algoleku mõju ja siirdeid üle rõhutada. Mõistet *tüüp* defineerides peab Jason (2000: 25, 2007: 96) kõige olulisemaks konkreetsete tekstide motiivikombinatsioonide sarnasust, loo invariantse sisu püsimist, mitte aga seda, kas ja kuidas konkreetsete tekstid üksteisest pärinevad. Samas võimaldab uuritava palade trükivariantide uurimisse võtmine avastada huvitavaid tradeermiseseid kultuurisiseselt kui mõningatel juhtudel ka kultuuridevaheliselt. Vabanemine illusioonist, nagu oleks folkloor levinud ainult vanasti, peamiselt suuliselt ja talupojauhiskonnas, tuli folkloristikale igati kasuks. Uther on näidanud (2009: 16, 18–19), kuidas rahvajutukataloogide koostamisega haarati uurijate vaatevälja tohutu bibliograafiline materjal, mis avardas tõlgendust jutupärimuse levikust suuliste ja kirjalike tekstide pidevas vastasmõjus.¹ Eesti aardepärimuse tüpologia loomise käigus hakkas selguma nii mõnegi peidetud varanduse jutu tekstuaalne ajalugu. Ühtlasi kogunes huvitavaid näiteid, kuidas mõni kauges kultuuris umbes tuhat aastat tagasi tekkinud lugu ilmus ühtäkki välja sisult ja vormilt eesti rahvajutuna. Sedastus, et Väägvere, Abja, Vigala, Kilingi-Nõmme seppade jt meeste unenäojutul „Rahapajaraamatus” (vt Kalda 2006: 57–60) on Egiptusse juhataav taustalugu kogumikus „Tuhat üks ööd”, näitab üht jututüüpi „Aare sillal/varandus kodutalus” (ATU 1645) väljendumiskonteksti.

Ainese jaotamine tüüpideks on teaduslikul tunnetusel põhinev analüütiline protseduur. Leea Virtanen suunas klassifikatsioonide koostajaid, kellel ilmselt „on raske mõelda rahvajuttudest neid liigitamata” (2000: 109),² silmas pidama pärimuse kandjaid: jutustajate meeltes ei ole informatsiooni Arne-Thompsoni tüüpidest ega arhiivikartoteekide sisust (Virtanen 2000: 109). Rahvaluule põhiliikide käsitlustes viidatakse kategoriseerimisküsimusi vaagides harilikult etnilistele žanridele, st viisidele, kuidas inimesed ise mõtestavad ja struktureerivad oma pärimust. Kuid see on žanritasand, tüpologia seevastu kujutab endast järgmise astme liigendust. Jutustajad ei moodusta tüübiloendeid.

Muidugi ilmneb siin puhtkvantitatiivne iseärasus: uurija koondab kogu kultuurilise repertuaari ja liigendus kui korraloomine on vajalik, et hõlmata uurimisobjekti, selles orienteeruda. Pealegi on vaja, nagu eespool viidatud, pakkuda võrdlusainet teadlaskonnale ja lihtsalt huvilistele. Pärimuse kandjad ja teised pärimusrühma kuulujad valdavad teatud osa kogurepertuaarist. Sellegipoolest võiks arvata, et ka jutustajal ja tema kuulajatel on neile tuttavate lugude „invariantne sisu” nii-öelda kognitiivselt käepärane: näiteks kui publik soovib mõnd kindlat juttu uuesti kuulata, päritakse selle järele viitava tunnusfraasi abil. Välitöösalvestused annavad mõnikord aimu, kuidas intervjueri ja potentsiaalne informant aktualiseerivad rahvajutte. Küsitleja kompab informandi repertuaari tüübipealkirjade abil ja vastaja tunneb loo ära. Asjaolu, et niisugused küsimused on mõnikord kontekstiväliselt naljakad ja naiivsed, ei mängi siin rolli. Intuitiivne rahvalik tüpologia realiseerub siiski teemadena – peidetud varandus, rahaaugujutt, varanduste otsimine toimivad sisuliselt rahvapäraste liigitusüksustena samahästi kui rahvaluuleteaduslikus praktikas, kus aeg-ajalt kerkib päevakorda rahvajuttude liigitamine sisu

¹ Probleemaatikast asjatundliku ajaloolise tekstikriitika võtmes on kirjutanud Jürgen Beyer (2011).

² Rahvajutu-uurijana tunnistan, et see on tõesti nii. Piisab kolmest muistendist, et tekib tahtmine haarata klassifitseerimisaparatuuri järele.

põhjal. Mitmele folkloristile on silma hakanud just aardejuttude sisuline eristumine muistendižanri siseses jaotuses (vt nt Lehtipuro 1982: 44). Niipea kui rühmitamisel loodetakse püsida ühe liigitusaluse juures, püüdlused nurjuvad: kui muu aines paigutub võrdlemisi hästi ajalooliste muistendite ja usundiliste muistendite klassidesse, siis aardenarratiivid otsekui osutaks vastupanu. Peidetud varanduste teema toob ajaloolistesse muistenditesse usundikujutelmi ning usundilised muistendid integreerivad pärimuslikku ajalugu.

Aineloenditel on ilmselt potentsiaali enamaks kui ühe või teise tüübi (motiivi) olemasolu registreerimiseks uuritavas kultuuris või repertuaaris. Kataloogi koostamine eeldab suurte tekstihulkade läbivaatamist ning -töötamist. Selle käigus saab uurija detailselt informeeritud oma uurimisobjekti mitmesugustest omadustest, on ju töölaual nähtus tema igasugustes väljundites. Isegi kui tüüpide määratlemisel mängib rolli uurija otsuste subjektiivsus, kirjeldab tüüpideks organiseeritud esitusviisi üldistatult kogu ainekku: tüpoloogilise uurimisprotseduuriga moodustub vaadeldavast nähtusest tervikpilt, koondesitus. Reaalses toimivas folklooriprotsessis niisugust kontsentratsiooni ei teki. Näiteks aardejuttude klassifikatsiooni põhjal otsustades on selge, et ükski jutustaja ei tunne kõiki 86 üksust, samuti ei saa need kõik korruga kuuluda regionaalsesse pärimusse. Ka ei aktualiseeru kogu tüübistik sünkroonses vaates. Tüpoloogiapõhine või tüpoloogiale toetuv tõlgendus selgitab niisiis üksikut üldise taustal ehk konkreetseid piiritletud aktualisatsioone kõnealuse teema kõigi võimalike väljendumismooduste suhtes. Liigitamises kätkevat tõlgenduslikkust on esile toonud Kaarina Koski (2004: 96–98), kelle hinnangul tüpologia kui liigitava tegevuse tulemus annab suuna interpretatsiooniaspektidele. Aine-loend moodustab kontsentreeritud tervikuna tüpoloogilise tegelikkuse.

Tüpoloogia toel on võimalik kirjeldada aardepärimuse väljendumise erinevaid aspekte. Näiteks uurides aardejutte ühe jutustaja repertuaaris, saab vaadelda tema esitatud palade tüpoloogilist koostist vastava traditsioonipiirkonna juttude tüpoloogilisel taustal. Diakroonilisel uurimisel aitab tüpologia esile tuua, missuguseid jututüpe missugustel kogumisperiodidel on kirja pandud ja selle põhjal teha oletusi teatud sümptomite taandumisest, teisenemisest või kestmisest. Uurides jutte ja teateid peidetud varandustest võrdlevalt (näiteks mõne teise kultuuri andmetega), tulevad ilmsiks tüpoloogilise pildi ühisosad ja erinevused.

Aardejuttude kataloog, milles on fikseeritud ja reastatud peidetud varandustest jutustamise võimalused, kujutab endast õigupoolest ühte osa muistendižanri tüpoloogiast. Allpool vaatlen muuhulgas mõnevõrra lähemalt (muistendi)žanri ja -tüübi (aardejututüüpide) suhestatuse küsimust. Ka selles teemarühmas tekib olukord, kus sarnase sisu alusel ühte tüüpi liigitatavad jutud lahknevad žanriliselt, st sama tüüpi esindavad palad aktualiseeruvad erinevates žanrites.

Peidetud varanduse jutud teistes aineloendites

Aardejuttude tüpoloogilisel korrastamisel olen toetunud seni tehtud indekseerimisalastele töödele: Antti Aarne Hurda rahvaluulekogu muistendi- ja muinasjuttuvariantide loetelule (1918: 128–129, 137), Just Knud Qvigstadi saami (1925) ja Oskar Looritsa liivi variantide (1926: 69–72) nimistutele ning läti muinasjuttude ja muistendite motiiviloendile (Neuland 1981), kus on

106 aardejuttude motiivi (rühm N 500). Samuti kujutab endast motiiviloendit Natalja Kotelnikova vene ainestikku koondav artikkel (1999). Ta eristab aardemuistendites püsivate jutukomponentidena funktsioneerivaid, rolli poolest staatilisteks ja dünaamilisteks liigituvaid motiive ja motiivielemente, mis teatud kombinatsioonides realiseeruvad tegelikus jutustamises (Kotelnikova 1999: 228).

Leedu rahvajuttude strukturalistliku motiiviloendi kõrval (Kerbelytė 2001)³ pakub paralleele lihtne, kujutatavate sündmuste sarnasuse põhjal korrasstatud temaatiline muistendisüžee nimestik. Selles on registreeritud ka süžeeata tekstide peamotiivid. Aardejutud paigutuvad siin rubriiki „Ajaloolised muistised ja sündmused” (Kerbelytė 1973). Varasemast perioodist pärineb Jonas Balyse osalt motiivi-, osalt tüübipõhine jutustava folkloori kataloog 23 aardejutuüksusega (Balys 1936).

1961 ilmus soome müütiliste muistendite tüübi- ja motiiviloend Lauri Simonsuurilt, hiljem täiendas ja kaasajastas sama tööd (ka teoreetilise sissejuhatuse osas) põhjalikult Marjatta Jauhiainen (1999). Soome aardepärimus on organiseeritud kaheksaks tüübirühmaks 43 üksusega tähistuses P (nendest 11 tüüpi on 1961. aastaga võrreldes uued), lisaks mõned üksused mujal, näiteks üks jututüüp tabuga seotud lugude rühmas⁴ ja üks hiidude teema all⁵. Müntide ja esemete leiud kui asustuslooline rahvajutuainas on registreeritud Pirkko-Liisa Rausmaa ajalooliste ja kohamuistendite kataloogis (1973: 70).

2011. aastal valmis „Eesti peidetud varanduse juttude ja teadete tüpologia” (Kalda 2011: Lisa). Mõistete *motiiv* ja *tüüp* mõistmisel on aluseks eelkõige Jasoni definitsioonid (2000: 25, 2007: 96), mille kohaselt motiiv on kontekstist eristus tekstist, tüüp on enamasti motiivide (episoodide) kimp või jada, mis lähtub tekstide motiivikombinatsioonide sarnasusest ja sisaldab loo püsivat sisu. Jason peab tulemuslikuks ka episoodi mõiste kasutamist, kuivõrd narratiiv koosneb kas ühest või enamast episoodist, mille ilmumisjärjekord on korrasstatud. Võrreldes motiiviloendiga kirjeldab tüübi- või isegi žanrikataloog uuritavat repertuaari paremini, sest esile tulevad motiivikombinatsioonid (Jason 2000: 13–22). Rahvusvaheliste rahvajututüüpide uuendatud väljaande vaimus (vt Uther 2004: 8) on tüüpi mõistetud kui paindlikku folkloristlikku abstraktsiooni, mille puhul ei eeldata lugude võimalikku geneetilist suhet. Tüpoloogiliste üldistuste põhjal saab parema ettekujutuse sisu asetumise võimalustest oma vormi.

Eesti aardepärimuse tüpoloogilisel korrastamisel tekkis küsimus, kas laiendada Arne 1918. aasta tüübi- ja motiiviloendit, mille muistendiosa sisaldab vaid üheksat aardejuttu. Teine valik oleks olnud Thompsoni jutumotiivide loetelu (Thompson 1955–1958: peamiselt alajaotus N) kohandamine eesti materjaliga, nagu tegi Lena Neuland (1981) läti vastava ainestikuga. Kolmas võimalus eeldas Simonsuuri/Jauhiaise soome mütoloogiliste muistendite ala-

---

³ Koostaja opereerib elementaarsüžee mõistega ja ta on eristanud 152 elementaarsüžee-tüüpi.

⁴ Tüüp F 281 (Jauhiainen 1999): surija peidab oma raha patja ning nõuab selle kirstu kaasapanekut. Kui haud mingil põhjusel hiljem avatakse, on raha surnule suhu, silma ja ninna topitud. Frederic Tubachi eksempliloendis (1969) leidub motiiv rahast inimkeha avastest üksustes 454, 3351, 4889, 5039.

⁵ Tüüp N 1056 (Jauhiainen 1999): hiiu poolt peidetud kullast eset/varakirstu ei suudeta omastada.

jaotuse P ja eesti aardetraditsiooni sobitamist. Teiste temaatiliste juturühmade süstematiseerijad saavad soovi korral süsteemi arendamist jätkata.⁶

Ühe teema, peidetud varanduse juttude aineloend kujutab endast niisugusena eesti ja soome aardetraditsioonide võrdlevat klassifikatsiooni. Eesti tüübid on sealjuures teadlikult paigutatud soome aardejuttude tüübinumbritest vabadele kohtadele, eesti ja soome aardejututüüpide kokkulangevused on ära märgitud, viidates eesti tüübi juures Simonsuuri/Jauhiaise vastavale üksusele. Näiteks jututüübi P 536 „Kelle käsi paneb, selle käsi võtab” kirjes leidub osutus soome paralleelile P 421 (sama number aga ei tähistata ühtegi eesti tüüpi). Samamoodi on püütud integreerida ATU tüüpe ning lisatud viited Aarne Hurda kogu põhjal koostatud tüpoloogiale (Aarne 1918).

Mõned aardejututüübid lähenevad žanriliselt muinasjuttudele või ongi tõlgendatavad ka selles žanris. Enamasti oli võimalik sobitada ATU tüübid eesti aardepärimuse tüpoloogilisse süsteemi. Niisiis ATU 740** „Poomiskatsel leitud raha”, ATU 763 „Leidjad tapavad teineteise” ja ATU 831 „Vaimulik (või mõisnik) hirmutab alamast seisusest rahaleidjat” paigutuvad aardejuttude eesti tüpoloogiasse rahvusvahelise kataloogi ATU tüübinumbritega.

Tüpoloogiliste üksuste reastamise järjestusprintsipi (kehastub numeratsioonis väiksemast suuremaks tähistuse P sees) on jutusisu suhteline eemaldumine tavategelikkusest sümboolsuse (fiktsionaalsuse, virtuaalsuse) suunas. Lähtehüpete kohaselt väljendusid tegelikkusseosed eri tüüpidesse kuuluvates tekstides erinevalt. Moodustus mõtteline tüpologiaskaala, mille algusosa koondab tüüpe, mille tekstid edastavad rahvapärast teavet varanduse peidukohtadest ning peitmise (ja leidmise) asjaoludest koos mittemütoloogiliste jutumotiividega. Siin on teated varanduste asukohtadest (tüübid P 1, P 2, P 3), rahapajaleidude avastamise jutud (P 11), kogukonna tõlgenduslood kellegi paremale järjele jõudmisest (P 13) ja lood tundmatutest kaevajatest (P 21). Tüpologia keskne ala hõlmab samuti pärimuslikku teavet varanduste asukohtadest, kuid koos rändmuistendite süžeede ja kogemusjutustustega (memoraatidega). Neis kirjapanekutes on rakendatud mitmekesiseid muistendi tõeretoorika võtteid, mille hulgas pole sugugi vähetähtsal kohal otsesõnalised kinnitused juttude tõele vastavusest. Tüübinumbrite suurenedes töepärasuse rõhutamine taandub, puuduvad osutused varanduste asukohtadele maastikul, süžeed lähenevad muinasjuttudele või kuuluvadki juba žanrilt muinasjuttude hulka. Jututegelasi ei konkretiseerita, memoraadid puuduvad.

Aardejututüübid ja žanripiirid

Rahvapäraste ütluste ja rahvahuumori uurija Arvo Krikmann on tüpologia-küsimusi ja žanriseoseid põhjalikult analüüsinud (Hiemäe, Krikmann 1992; Krikmann 1997: 52–171). Tema sõnul lihtsameelne reegel, nagu oleksid žanripiirid tugevamad kui tüübipiirid, ei tööta (Krikmann 1997: 162). Sarnase motiivikombinatsiooniga aardejuttuvariandid, millest üks on rohkem muinasjutu, teine muistendi moodi, liigituksid hoolimata žanrierinevusest ühte tüüpi. Aardepärimuses on esindatud teatud rühm jutte, mille puhul ongi raske otsustada

⁶ Eesti katkupärimuse uurija Reet Hiemäe (1997) kasutas oma ainestikuga töötades numereerimata suurte üksuste sees numereeritud allüksuste süsteemi. Allüksust moodustavad variandid tähistas ta suurtähtedega alfaabetilises järjekorras.

nende žanri üle (kui selleks ilmneb analüütiline vajadus). Terve jututüüp oma teadaolevate variantidega paikneb sel juhul žanriliselt muutlikul alal, variantid aga realiseeruvad kas lähemal muinasjutule või jäävad muistendiks.⁷

Aardepärimuses ilmneb kohati märke tüübi- ja žanripiiri toimimisest, st isegi „lihtsameelne reegel” tugevast žanripiirist näib kuigivõrd töötavat, eelkõige muistendi üleminekul pajatuseks: kindlad aardejututüübid on žanrilt alati pajatused, näiteks vahetud otsijate eksitamise-hirnutamise ja pseudorahaaukude juhtumid (tüübid P 35 ja P 31). Samal ajal töötleb niisugune pajatus ikkagi keskseid muistendimotiive: mängus on aardetuled, valvurid, kättesaamistingimused. Ent jutu sisuks pole moraali rõhutamine ega usundilised sanktsioonid, vaid pigem temp, naljategemine, mis kogub hoogu, kui keegi paistab peidetud varandusi liiga tõsiselt võtvat. Pajatusežanr kehtestab sel juhul tüübi, mille uuriija määratleb omaette klassifikatsiooniüksuseks (sarnane sisu žanrilt ühtekuuluvate variantidega). Samade episoodide-motiividega lugudele on muidu kohad tüpoloogias reserveeritud muistendi alal, ent nende aktualiseerumisel pajatusena moodustavad nad omaette tüüpe.

Järgnevalt toon ühe näite, 1928. aastal Eduard Kase noteeritud loo kuradi rahaaugust Pärnumaal Katlaoja kaldal.⁸ Tegu on pajatusega. Tüübi määramisel sai otsustavaks iseloomulik episood: kaaskondsete narritamine tõsiseltvõetavate aardekujutluste taustal. Pajatuse peategelaseks on jutustaja vanaisa, Vöhkelaane talu omaaegne peremees. Jutu väitel olevat ta olnud isiklikult huvitatud kuulduste õhutamisest, nagu oleks ümbruskonnas nähtud kuradit raha kuivatamas. Jutust selgub aga, et „heinasao laiune” ja „kuuse pikkune” kurat oli seesama metsatalu peremees – tavaline lihast ja luust inimene. Katlaoja kaldal toimunud söepõletamisest oli jutuloogika kohaselt saanud rahatuli. Muidu tulnuks määrata jututüübiks „Kurat kuivatab raha” (tüüp P 216), ent sündmuse erilisi asjaolusid valgustades muistendlik sisu otsekui tühistati; jutt liikus žanrilt pajatuse alale ja andis põhjust kuratliku rahatulega muistenditüübist lahutamiseks.

Lisaks tüpoloogilistele mõtisklustele ja žanrialastele tähelepanekutele on käesolev näide kõnekas ka folkloori ja tegelikkuse suhete väljendamise mõttes. Niisugused jutud näitavad, kuidas pärimusele otsitakse ja leitakse reaalseid seletusi: antud juhul seostuvad söepõletamine ja rahatuli (saksa muistendite tõlgendust vt nt Fischer 2001: 237–240).

Tüübi ja žanri koostoime probleem kerkib esile ka seoses naljandiga: mis teeb aardejutust naljandi, mis sama sisu puhul muistendi, ja kas nad kuuluvad samasse tüüpi? Naljandi ja muistendi žanriotsustuse puhul jututüüp püsib, tüübipiir osutub tugevamaks žanripiirist. Omaette küsimuseks on, mille põhjal ja kes otsustab ühe või teise konkreetse jutu žanri üle. Rahvusvahelises jutu-uurimises on leitud tüübile ATU 1645A „Unenägu varanduse hankimisest (Guntram)” koht naljandite ja anekdootide hulgas, teiste

⁷ Muinasjuttude tunglemise üle muistendi suunas, selle üle, kuidas ATU süsteemis „ime-muinasjuttude hulka arvatud” jututüübid püüdlevad muistendi vormi, arutleb Risto Järv (2005: 35–36). Nii Järv kui ka teoreetikud, kellele ta toetub, peavad muinasjutu- ja muistendižanri eristades silmas eelkõige juhtumeid, kus uurimisajalooliselt ühel viisil – enamasti muinasjutuks – klassifitseeritud jututüüpi tuleks tervenisti vaadelda teisel žanrialal, muistendina ja seetõttu muinasjuttude uurimisest välja jätta. Järv jõuab tõdemuseni hägusatest žanritunnustest.

⁸ ERA II 9, 436/9 (1) < Saarde khk, Kilingi v – E. J. Kase < J. Kosenkranius (1928).

õnnelike juhtumite seas. Jutustatakse olukorrast, kus kahest teekäijast üks heidab puhkama, ärkvelolija näeb magaja suust väljuvat putukat (hiirt, ussi). Hiljem, pärast väikest ringkäiku üritab putukas (hiir, uss) tagasi pääseda ja kui magaja ärkab, selgub ringikäimise ajal kogetu. Michael Chesnutt rakendab oma käsitluses (1991: 160) kõnealuse loo kohta mõistet *naljand-muinasjutt* (sks *Schwankmärchen*), kuna loo tonaalsus kindlasti ei püsi naljandi žanrialal ning huumori valda viiv ebaloogilisus ilmneb selle jutu puhul üksnes varianditi.

Eesti traditsiooni seisukohalt ei toeta palad rahvaluulearhiivis žanri määramist ühegi variandi puhul teisiti kui muistendiks (Kalda 2010: 883). Varanduseleidmise õnnelik juhust ei tee jutustusest tingimata naljandit ja isegi kui kirjeldatava olukorra veidrus ja ootamatud assotsiatsioonid (täpsemalt nendest jutustamine) sünnitavad naeru, jääb küsimuseks, kas koomilisus on just see, mis naeru vallandab.

Kõnesoleva jutuga seoses pakub rahvaluulearhiiv mõnevõrra ootamatu üllatuse. Jutustaja võis muidugi seekord tõesti nalja teha. Halliste kihelkonnast on 1939. aasta muistendikogumise võistlusele laekunud tekst, informandiks tollal 57-aastane mees.⁹ Ta jutustas kahest vennast metsatööl puhkepausi pidamas. Üks meestest nägi mesilast mingisse õõnsusesse lendamas (pole öeldud, et lendas just magaja suust). Hiljem hakkasid mehed putuka teekonda lähemalt uurima ning leidsid oma suureks üllatuseks ja meeleheaks varanduse. Muistendi järgi olevat kahest metsatöölisest üks olnud Voltveti asunik Jaak Sõggel. Jutumaailma tegelasena kujutatud Jaak Sõggel (1871–1963) oli juhtumisi pärismaailmas tuntud rahvaluulekoguja, pealegi selline, kelle kirja pandud aardejutuvariantide arv (75) on hämmastavalt suur.

Ka jutu ATU 1645A tüpoloogiline naaber ATU 1645 „Varandus kodukohas/aare sillal” paigutub eesti traditsiooni pigem muistendina. Võrreldes orientaalsete versioonidega toimus küllaltki suuri teisenemisi. Hommikumaise algupäraga jutt jõudis Eesti alale õhtumaal kodunenult. Euroopas oli pala omandanud küllaltki selged kohaloo jooned, muistendit jutustati seoses mitme sillaga üle Kesk-Euroopa jõgede (Lichtblau 2007: 37–39; Marzolph 2010¹⁰). Arvan, et isegi kui jutt jõudis Eestisse trükiste vahendusel, eelistati seda siin suuliselt jutustada. Kui sageli osutub võrdlemisi lihtsaks avastada jutu levikut toetanud publikatsioone, siis kaldun arvama, et selle jututüübi arhiiviteisendid põhinevad tõepoolest suulistel esitustel.

Jutu eesti versioonides leiame dialoogi linna aarde järele läinud külamehe ja ametniku (korralvuri) vahel, kes kõnelevad muuhulgas varanduse asukohast. Jutuajamine toob asjasse selgust ning külamees leiabki aarde sõna otseses mõttes oma kodust. Jutt on keskendatud tavaliselt isikliku elujärje paranemisele. Abjas on sama süžee integreeritud kogukonna suulise ajaloo. Varanduse leidja mitte ainult et oskas kasinalt elades varandust kasvatada, vaid parandas selle kaaskogukondsetele, ja nii pandi alus piirkonna paremale elujärjele edaspidiseks. Oma 1894. aastal Eisenile saadetud jutuvariandi lõpetas korrespondent Jaak Sõggel kestva heaolu kujutlusega: rikkust jaigus nüüdsest peale kogu Abja vallale. Pärast ilmumist Eiseni „Esivanemate

⁹ ERA II 236, 197/9 (2) < Halliste khk, Kaarli v < Paistu khk, Heimtali v – E. Pani < Jaan Pani, 57 a (1939).

¹⁰ Ulrich Marzolph (2010: 879) peab silda – jutusündmustes olulist tegevuskohta – puhtalt euroopalikuks motiiviks.

varanduste” teises trükis (1908) jätkas lugu ringlemist raamatumuistendina – hilisemad kirjapanekud on trükisest tugevasti mõjutatud (vt Eesti Rahvaluule Arhiivi stipendiaadi Kase informantide esituse 1928 ja kogumisvõistluse materjale 1939).¹¹

Põhimõte, et žanripiir on nõrgem kui tüübi, osutub kahe viimati vaadatud jututüübi puhul kehtivaks kultuuridevahelises perspektiivis: ühes kultuuris väljendub sama jututüüp naljandina, teises muistendina.

Tüpoloogia kui andmetöötuse saadus.

Tüpoloogilise identiteedi mõiste ja aardejuttude iseolemine

Otsus, missugusesse tüüpi üks või teine variant kuulub, sõltub niisiis paljuski süstematiseerija subjektiivsest valikust. See ei tähenda kaugeltki suvalist määramist, vaid on uurija isikliku kategoriseerimisprotsessi kui informatsioonitöötuse (vrd Casson 1983: 430) tulemus. Suure hulga variantidega töötades hakkavad sarnased tekstid algul uurija silme ees ja seejärel käe läbi koonduma alamklassidesse. Äratundmist mõjutavad teatud tunnusmotiivid või -epihood, mis – Krikmanni (1997: 152, 156–157) mõistet laenates – osalevad pala tüpoloogilise identiteedi hoidmises ehk aitavad juttudel püsida iseendana. Nii-sugused jutu tuumad¹² toimivad „leksikaalsete tugipunktidena” palade meeldejätmisel ja äratundmisel esitusolukordades, kaasa arvatud kirjaliku teksti koostamisel ja lugemisel.

Krikmann arutleb tüpoloogilise identiteedi ja seda hoidvate leksikaalsete tugevate üle eelkõige lühivormižanri seisukohalt, mille puhul mõne sõnastuselemendi muutus toob kergesti kaasa tüpoloogilise destruktsiooni. Samas teeb ta tähelepaneku, et pikemate tekstide iseendana olemine nii kergesti ohtu ei satu. Tõepoolest: muistendivariant kui pikem tekst võib rännata teisele tüübile omaste motiivide (motiivikombinatsioonide) alale, ilma et seda peaks tunnetama tüpoloogiliselt lõhutuna.

Aardejututüübi määramisel tuleb lähtuda sarnaste motiivide või motiivikomplekside kordumisest variantides. Tüüpi moodustavate tekstide tunnusmotiiv(id) on sama(d), kuigi igast variandist peegeldub individuaalseid muistendisisu arendamise viise või kompositsiooni iseärasusi. Ühe tüübi tunnusmotiivid saavad osaleda teisele jututüübile omaselt kujundatud tekstis, kuid on kas seatud teenima tolle teistsuguse süžee huve või lihtsalt täiendavad, kinnitavad ja mitmekesistavad jutu põhiliini. Näiteks aardejututüüpides unes juhutatud varandusega (P 106–112, P 121 ja P 141) kohtab varianditi rahatule motiivi, mis on jutu tuumaks hoopis tüüpides rahatule nägemisest (P 206), imelikest olenditest, kes tules metallraha kuivatavad (P 216), rahatulle eseme viskamise situatsioonist (P 217), ja juttudes, kus inimtegelane saab veidrast tulest piibule tuld või süsi rüppe, ilma et see kedagi või midagi põletaks (P 218 ja P 219). Rahatule motiiv on unes juhutatud varandusejuttudes mõnikord täienduseks, ilma et muutuks unenäost suunatud aardeotsimise

¹¹ ERA II 3, 22/3 (3), 199/202 (4) ja 499/502 (3) < Saarde khk – E. J. Kase (1928); ERA II 238, 32/4 (15) < Viljandi khk, Uue-Võidu v < Suure-Jaani khk, Olustvere v – A. Peet < Leena Mitt (1939).

¹² Muistendi tuuma (ingl *the core of the legend*) mõistet on kasutanud nt Juha Pentikäinen (1989: 177).

muistendite (ja memoraatide) tüpoloogiline identiteet. Et eristada üksteisest unes juhataatud varandusejuttude erinevaid arendusi, on osutunud vajalikuks nimetatud juturühm veel detailsemalt süstematiseerida. Aardeunenäo motiiv moodustab jutu tuuma koos eristavate motiividega. Nende tüüpide puhul on põhjust rääkida kesketest episoodidest, mitte ainult tuummotiivist. Näiteks variandirohke jututüübi P 106 teeb äratuntavaks aardeunenägu koos unes juhataatud varanduse otsimata jätmisega või alustatud otsingute katkestamisega.

Aardepärimusele väga omaseks vastuolulisuse ilminguks on jututübile P 106 vastupidise resultaadiga lugude olemasolu traditsioonis: unes nähtud nõuande põhjal leiabki otsija varanduse. Tunnuslik aardeunenägu esineb koguni seitsmes jututübis, kombineerituna erineva otsimistingimusega. Süžee põhijoonis järgib suuresti skeemi: varandus on peaaegu käes, kuid piisab valesti öeldud sõnast või tehtud teost ja leitu kaob.

Üks aardeunenäo motiivi sisaldav jututüüp toetub vormelile, mis määrab varanduse saaja: „Siit saavad sundid-sandid” (P 109). Kes õieti on sundid-sandid, leiab vähe tähelepanu, see-eest leidub peaaegu iga kord keegi, kes lause tühistab. Varandus muidugi kaob, kusjuures enamiku variantide kohaselt ei aita ka vormeliga nõustumine. Jutu levik näitab huvitavat lokaliseerimistendentsi Harjumaa idaosas ja Lääne-Virumaal. Järjekindlalt seostuvad sama jututüübi variandid mingil põhjusel Simuna Rahaaugumäega.

Jutud „Aare sillal/varandus kodutalus” (ATU 1645) ja „Varanduse peidukoht selgub hingeloomana rännates” (ATU 1645A) kuuluvad samuti tüüpide rühma, kus klassifitseerimise esimene otsustus lähtub aardeune motiivist. Mõlemas jututübis on unenägu siiski ainult üks tüübiomastest motiividest, st nende juttude tüübi (ja ühtlasi jutu olemuse) määrab mitme olulise motiivi leidumine. ATU 1645 puhul saavad otsustavaks aardeuni, uue info saamine kodust eemal, tagasipöördumine ja varanduse väljavõtmine. Muinasjututübis ATU 1645A on olulisimad magaja käik aarde peidukohta, kaasnev oht ja ärkvelolija abi. Nende rahvusvaheliste juttude tüpoloogiline identiteet on vastu pidav nii edasijutustamisel kui ka kultuuripiiride ületamisel, kuigi ilmneb mõningaid kultuurikonteksti kohandamise märke (Lixfeld 1972; Chesnutt 1991: 155–158). Suhteliselt hiline, 1939. aasta eesti variant mesilasega näitab, et kuigi esitaja või juba eelmine jutustaja vältis hingeputuka teemat, ei saanud teda kui varanduse asukoha näitajat loost päris välja jätta.

Aardeunenäo motiiviga jututüüpide variante on sageli üles kirjutatud memoraadina, kuigi harva on tegu otseselt une nägija kogemusega, pigem ikka vahendatud jutustusega. Kummagi ATU süsteemis registreeritud jutu teisedites vahetut kogemuslikkust teadaolevalt rõhutatud ei ole.

Aardeunenägu osutub järelikult koos kättesaamistingimusi selgitavate asjaoludega tüpoloogiliselt otsustavaks kaasmotiiviks mitmes aardejututübis. See ei ole takistuseks motiivi võrdlemisi vabale rakendamisele omakorda muude aardejututüüpide variantides, kus osutamine aardeunile annab jutustatule lisavärvi. Isegi sõnastuselt lakoonilistes ning asjalikkusele pretendeerivates teadetes aarde asukohast (tüüp P 1) sisaldub vihjeid selle „päriselt olemasoleva” varanduse ilmutamisele kellegi unenäos. Rahvajuttude põhjal otsustades on unes märku antud isegi rahapadadest, mis arheoloogiliste juhuleidudena tõepoolest välja tulid. Charles Stewart (2003) arutleb sellega seoses huvitavalt aardeunenäo motiivi kinnistumise üle kollektiivses mälus.

Kui äsja vaadeldud juttude puhul suunas tüübiotsust tegema aardeunägu, siis mitu jututüüpi on orienteeritud juhuslikkusele. Muistendite kaudu esitlemist on nõudnud inimese ettekavatsemata, eelnevate märguanneteta kokkupuude peidetud aardega. Juhusest hargnema hakkavate sündmustega jututüüpe paikneb nii tegelikkusega tihedamalt seostatud juturühmades kui ka argireaalsusest selgemalt eemalduvas osas. Kohtumist looma- või inimesekujulise rahaolendiga (tüübid P 721 ja P 731) näidatakse muistendites alati juhuslikuna. Tegelike rahapajaleidude avastamise juttudes on ilmne, et kavatsuseks pole olnud varanduse väljakaevamine, igati rõhutatakse reaalelulist situatsiooni. Huvitavad on viited leiujuhtumite esemelisele tõestusele: sündmust jäi asjaosalisele meenutama pajasang, teinekord peotäis münte. Muistenditõe kinnitamiseks on rakendatud materiaalseid objekte.

Kui leidmise juhuslikkus või vastupidi, tegutsemine kindla kavatsusega varandus üles leida osutus tüübikuuluvuse seisukohalt oluliseks detailiks, siis nii kummaline kui see ka pole, mängib tüübiotsustuse seisukohalt ainult väikest rolli resultaat, kas varandus saadi või mitte. Õeldu ei kehti, tõsi küll, jututüübis „Leiust jõukaks” (P 13), kus loo olemuse määrab just varanduse oletatav ülesleidmine, mis võimaldab kommenteerida kaaskondse elujärje paranemist. Jumala või kuradi lausumisel (jututüüpides P 66 ja P 67) rahapada valdavalt kaob, kuid see ei kehti kaugeltki kõigi variantide kohta ühtemoodi. Lisaks avaldab mõju kuradi ja jumala kummaline väljavahetatavus, mis rahateema ambivalentse taustal ehk polegi nii arusaamatu: kus lausuti kurja, tulnuks lausuda jumalat, kus tänati jumalat, seal tulnuks hoopis vanduda kurja.

Rahaolendi puudutamise nõudega juttude hulgas leidub nii positiivse kui ka negatiivse tulemusega variante: inimtegelane omistab raha, kui täidab olendi palve ennast puudutada või lüüa, ja jääb rahata, kui ta nii ei tee. Mõttelises aardejututüüpide hierarhias asetsevad need lood rahaolendiga reaalseid tegelikkusseoseid vältivate tüüpide alal. Vaid üksikud variandid on aja, koha ja isikute osas konkretiseeritud. Üheks selliseks erandiks on lausa kogemuspõhine, kuid rahast ilmajäämisega variant aastast 1949, tookordse jutustaja vanaisa repertuaarist:

Toda kõnõlõs mul vanaesä ja tuu jutt om jaaniüüga seotu. Ma olli sis pois-kõnõ. Meil oli üts sulane Juko Viido Grünberg. Enne jaanipäivä Juko Viidol tulnu rahahimo ja ta kūsünü vanaesä käest, kuis saas jaaniüüsi rahha. Vanaesä ütelnu, et taahsamah Liinamäel om rahaait, tuu om jaaniüüsi vallalõ, jo kuivatedas rahha. Lätski Juko Viido Liinamäele. Olnu kesküü ligidal. Äkki tulnu kangõ metsäkohhin. Ta naanu pelgäma, juusknu kodo poolõ – väike pini takah. Kotoh kõnelnu tuud lugu vanaesäle. Vanaesä ütelnu: „Uil ollit, löönu kepiga, raha olõs käeh olnu!”

RKM II 22, 47/8 (1) < Räpina khk, Linte k – J. Sulengo < Hindrek Heering, s 1885 (1949)

Alati toimib tüpoloogilise identiteedi tunnuseks võõraste varanduseotsijate motiiv, mis vaid harvadel juhtudel jääb kõrvalmotiiviks. Tarvitseb seda vaid jutu sees mainida, kui juba tunneme loo ära (tüübina P 21). Tundmatuid varanduseotsijaid iseloomustab võõrkeelne kõne, kaasasolev erivarustus, linlik väljanägemine ja läbipaistmatud eesmärgid. Olulised on võõraste tegevusest

jäänud jäljed maastikul, samuti sündmuste pealtnägijad või osasaajad, kui keegi kohalikest on võetud abiliseks. Selle jututüübi variante iseloomustab väga tugev konkretiseeritus. Kokkupuude tundmatute isikutega, kelle tegevust tõlgendatakse varanduseotsimisena, kujutab endast isiklikult kogetud sündmust (st jutustaja on otsijatega kohtunud) ja sellest räägitakse sündmuse toimumist kahtluse alla seadmata. Jutt on Teise maailmasõja eelsel perioodil ringelnud ka uudisena (vt Kalda 2003: 116–121). Varanduse saamise või saamata jäämise osas tundmatute aardeotsijate lugu lõplikku selgust ei too: mitmed märgid näivad osutavat, et aare tõepoolest leiti.

Terve rühm muistenditüüpe on defineerivad spetsiifiliste vormelite kaudu (avavad tingimusi, mida aarde kättesaamiseks tuleb teha), näiteks valada seitse venna veri (tüüp P 401) ja ohverdada teatud arv päid (P 411), kuid ka maailmisele praktikale osutavad „Kukega künda, kanaga äestada” (P 516), „Nülitud loomaga künda” (P 518), „Kelle käsi paneb, selle käsi võtab” (P 536) ja „(Kolme jalaga) kits (kass) tantsigu rahaaugul” (P 546). Raha otsekui kuulutab oma ilmutumist tunnusliku lausumisega jututüübis „Ma tulen, ma tõusen!” (P 336), mis võib sõnastuse osas varieeruda (näiteks tuleb vastata vene keeles¹³). Lausumine eeldab jututegelase õiget vastust, mingis mõttes on aardejutt siin üles ehitatud dialoogloitsule (vrd Kõiva 2007). Kahekõnes osalevad üleloomulik olend ja jututegelane (tavaline inimene). Kui mõlemad lausumised on õiged, läheb kuulutus täide ja varandus pääseb peidust välja. „Ma tulen, ma tõusen!” lõpeb tavaliselt raha väljailmutamisega. Rahvaluulearhiivis leidub siiski teisendeid, kus kättesaamisfantaasia teoks ei saa. Näiteks Põhja-Tartumaa variandis vastab rehepapp häälele: „Tule, kurat, ku tahad!” Raha kaob ning moraaliks on, et see rahakatel tahtis jumalasõna.¹⁴ Jäädvustatud palade järeleuurimisel selgub, et tegelikult jumala ega kuradi nimetamise kohta eraldi sõnasõnalisi korraldusi juttudes öieti pole: see, et tulnuks lausuda ühte või teist või poleks tohtinud lausuda ühte või teist, selgub alles juttu kokku võtvas osas. Teatud määral kopeerib see tavaolukorda, kus inimene samuti teatud emotsioonidest ajendatuna emba-kumba hüüab või lausub.

Kokkuvõte

Nagu selgus, on aardepärimuse tüpoloogiline koosseis kirev ning motiivid ja episoodid, mis suunavad otsustama palade tüpoloogilise identiteedi üle, hõlmavad nii varandustega seotud erimotiive kui ka kõikvõimalikku muud traditsioonilist sisu ning ainukordseid elemente. Ülaltooduga osutasin mõningatele tendentsidele, kuidas teatud motiivikombinatsioonid osalevad jutu kooshoidmises, et üks või teine jutt oleks iseendana äratuntav ja ühtaegu tüpoloogiliselt määratletav.

Pea tüpoloogilist lähenemisviisi juttudele ja teadetele peidetud varandustest tulemuslikuks. Tüüpide kaupa vaatlemine võimaldab analüütilisi eristusi. Tüübiidentiteedi selgitamisel tulevad ühtlasi esile erinevate jutuarenduste seosed – haakumised ja külgnevused –, kuid ka see, missugused motiivid ja

¹³ Tulla lubajaga suhtlemiseks appi kutsutud soldat ütleb: „Nu prinessi, kagda tõi hotšesš” (‘No too, millal tahad’) E 22579/81 (3) < Pärnu khk, Uulu v – M. Esna (1896).

¹⁴ RKM II 25, 147 (11) < Maarja-Magdaleena khk, Kudina v – H. Nõu < Miina Lass (1948).

episoodid kindlasti ei ühendu. Ülo Valk juhtis 2010. aastal eesti folkloristide talvekonverentsil kuulajate tähelepanu tüübimääramise uurimisotstarbelisele iseloomule, öeldes, et inimesed ei liigita muistendeid tüüpideks. Nii see ilmselt on, kuid arvan, et intuiitiivne tekstituvastusskeem või -mudel töötab sellegipoolest ja jutt tuntakse ära samamoodi, st tuttavate põhiepisoodide toel. Rahvaluulekogumise intervjuud pakuvad näiteid, kuidas vestluskaaslane jutustabki tellitud loo, kui kuuleb talle teadaolevale süžeele viitavat küsimust – sisuliselt tüübinimetust. Folklorist läheb jutu äratundmiselt edasi, kui defineerib sarnased jutud tüüpideks ja sõnastab tüübikirjeldused, et iseloomustada konkreetsete variantide „eluvaldusi” või aktualisatsioone uuritavas pärimuses. Tüpoloogilises uurimises kätkevad seni veel ammandamata võimalused interpretatsiooniks. Uuritava ainetiku põhjal tüüpide defineerimine, sarnaste sisuosade eristamine ning üksteise suhtes paigutamine osutuvad tõelist analüütilist rõõmu pakkuvaks teadlastegevuseks. Klassifikatsioonisüsteemide formuleerimisel on endiselt inspireerivat jõudu jututüüpide omavaheliste seoste järelekatsumiseks ning kultuuri mitmekesiste ilmingute ülevaatlikuks kirjeldamiseks. Hästiliigendatud jutukataloog kui üldistus aitab teha olulisi tähelepanekuid vaadeldava kultuuri kohta. Jutud ja jutustamine on igas mõttes folklooriprotsessi osalised, ka uurimused juttude kohta kuuluvad ju tegelikult sellesse orgaaniliselt, samahästi kuulub sellesse aineloomendiks kehastatult aardejuttude tüpoloogiline tegelikkus.

Artikli kirjutamist toetas Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojekt IUT22-5 „Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid”.

Kirjandus

- A a r n e, Antti 1918. Estnische Märchen- und Sagenvarianten. Verzeichnis der zu den Hurt'schen Handschriftsammlungen gehörenden Aufzeichnungen. (FF Communications 25.) Hamina: Suomalainen Tiedeakatemia.
- A T = Antti Aarne, Stith Thompson 1928. The Types of the Folk-Tale. A Classification and Bibliography. Translated and enlarged by S. Thompson. (FF Communications 74.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- A T U = Hans-Jörg Uther 2004. The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I: Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction. (FF Communications 284.) Part II: Tales of the Stupid Ogre, Anecdotes and Jokes, and Formula Tales. (FF Communications 285.) Part III: Appendices. (FF Communications 286.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- B a l y s, Jonas 1936. Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas. Motif-Index of Lithuanian Narrative Folklore. Tautosakos darbai [Folklore Studies], nr 2. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvas.
- B e n - A m o s, Dan 1976. The Concepts of Genre in Folklore. Folk Narrative Research. Some Papers Presented at the VI Congress of the International Society for Folk Narrative Research. (Studia Fennica 20.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 30–43.
- B e y e r, Jürgen 2011. Kas folkloristid uurivad rahva jutte? – Vikerkaar, nr 1–2, lk 52–65.

- C a s s o n, Ronald 1983. Schemata in cognitive anthropology. – Annual Review of Anthropology, nr 12, lk 429–462.
- C h e s n u t t, Michael 1991. Nordic Variants of the Guntram Legend. – Arv. Nordic Yearbook of Folklore, kd 47, lk 153–165.
- EMj I:1 = Eesti muinasjutud I:1. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae Antiquae V.) Koost ja toim Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2009.
- EMj I:2 = Eesti muinasjutud I:2. Imemuinasjutud. (Monumenta Estoniae Antiquae V.) Koost ja toim Risto Järv, Mairi Kaasik, Kärri Toomeos-Orglaan, Inge Annom. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus, 2014.
- F i s c h e r, Helmut 2001 [1992]. Kohle und Köhler in der rheinischen Erzählüberlieferung. Erzählen – Schreiben – Deuten. Beiträge zur Erzählforschung. (Bonner kleine Reihe zur Alltagskultur im Auftrag der Rheinischen Vereinigung für Volkskunde 6.) Münster–New York–München–Berlin: Waxmann, lk 234–248.
- H a r i n g, Lee 2001. A vade mecum of indexing... – FF Network. For the Folklore Fellows, kd 21, lk 20–22.
- H i i e m ä e, Mall, K r i k m a n n, Arvo 1992. On stability and variation on type and genre level. – Folklore Processed. In Honour of Lauri Honko on his 60th Birthday 6th March 1992. Studia Fennica. (Folkloristica 1.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 127–140.
- H i i e m ä e, Reet 1997. Eesti katkupärimus. (Monumenta Estoniae antiquae II.) Eesti muistendid. Mütoloogilised haigused I. Tallinn–Tartu: EKI folkloristika osakond, EKM Eesti Rahvaluule Arhiiv.
- J a a g o, Tiiu 2005. Rahvaluule uurimise meetodid. Folkloristika alused. Elektrooniline õppematerjal. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakond. <http://lepo.it.da.ut.ee/~tjaago/075lisa2.html>
- J a s o n, Heda 2000. Motif, Type and Genre. A Manual for Compilation of Indices & a Bibliography of Indices and Indexing. (FF Communications 273.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- J a s o n, Heda 2007. About 'Motifs', 'Motives', 'Motuses', '-Etic/s', '-Emic/s', and 'Allo/s-', and how they fit together. An experiment in definitions and in terminology. – Fabula, kd 48, nr 1/2, lk 85–99.
- J a u h i a i n e n, Marjatta 1999. Suomalaiset uskomustarinat. Tyypit ja motiivit. Tarkistettu ja laajennettu laitos Lauri Simonsuuren teoksesta Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. (FF Communications 182.) Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- J ä r v, Risto 2005. Eesti imemuinasjuttude tekstid ja tekstuur. Arhiivikeskne vaatlus. (Dissertationes folkloristicae Universitatis Tartuensis 7.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- K a l d a, Mare 2003. Jutud peidetud varandustest. Pärimus ja meedia. – Mäetagused. Hüperajakiri, nr 20, lk 96–129; <http://www.folklore.ee/tagused/nr20/kalda.pdf>
- K a l d a, Mare (koost) 2006. Rahapajaraamat. Tallinn: Koolibri.
- K a l d a, Mare 2010. Eduelamuse ootel. Naer aardejuttudes ja jutustamise saateks. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 873–889.
- K a l d a, Mare 2011. Jututuübid peidetud varandustest eesti rahvaluules. Ai-neloend. – Rahvajutud peidetud varandustest – tegude saamine lugudeks.

- (Dissertationes Folkloristicae Universitatis Tartuensis 15.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 131–141.
- Kerbelytė, Bronislava** 1973. Lietuvių liaudies padavimų katalogas = Каталог литовских народных преданий = The Catalogue of Lithuanian Local Folk-Legends. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas.
- Kerbelytė** 2001 = Бронислава Кербелите. Типы народных сказаний: структурно-семантическая классификация литовских этимологических и мифологических сказаний и преданий = The Types of Folk Legends: The Structural-Semantic Classification of Lithuanian Legends. Санкт-Петербург: Европейский дом.
- Kippar, Pille** 1986. Estnische Tiermärchen. Typen- und Variantenverzeichnis. (FF Communications 237.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Koski, Kaarina** 2004. Monitulkintaisen aineiston ongelmia. Huomioita uskomustarinoiden luokittelusta. – Kansanrunousarkisto, lukijat ja tulkinnat. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1002.) Toim Tuulikku Kurki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 91–110.
- Kotelnikova** 1999 = Наталья Котельникова, Стабильные повествовательные компоненты в сказочной прозе о кладах. – Русский фольклор XXX. Материалы и исследования. Ред. А. Н. Розов. Российская Академия наук, Институт Русской литературы (Пушкинский дом). Санкт-Петербург: Наука, lk 215–229.
- Krikman, Arvo** 1997. Sisesevaateid folkloori lühivormidesse I. Põhimõisteid, žanrisuhteid, üldprobleeme. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Krikman, Arvo, Sarv, Ingrid** (toim) 1980, 1983, 1985. Eesti vanasõnad I–III. (Monumenta Estoniae Antiquae III.) Proverbia Estonica I. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kõiva, Mare** 2007. Miniatuurised dialoogid loitsutekstides. – Mäetagused. Hüperajakiri, nr 36, lk 129–160; <http://www.folklore.ee/tagused/nr36/koiva.pdf>
- Lehtipuro, Outi** 1982. Historialliset tarinat. Kertomuserperinne. Kirjoituksia proosaperinteestä lajeista ja tutkimuksesta. (Tietolipas 90.) Toim Irma-Riitta Järvinen, Seppo Knuutila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 44–55.
- Lichtblau, Karin** 2007. Schatzvorstellungen in der deutschen Literatur des Mittelalters. – Vom Umgang mit Schätzen. Internationaler Kongress Krems an der Donau 28. bis 30. Oktober 2004. (Veröffentlichungen des Instituts für Realienkunde des Mittelalters und der Frühen Neuzeit 20.) Toim Elisabeth Vavra, Kornelia Holzner-Tobisch, Thomas Kühtreiber. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, lk 35–54.
- Lixfeld, Hannjost** 1972. Die Guntramsage (AT 1645 A). – Volkserzählungen vom Alter Ego in Tiergestalt und ihre schamanistische Herkunft. – Fabula, kd 13, lk 60–107
- Loorits, Oskar** 1926. Livische Märchen- und Sagenvarianten. (FF Communications 66.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Marzolph, Ulrich** 2010. Traum vom Schatz auf der Brücke. – Enzyklopädie des Märchens: Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung. XIII. Peatoim Rolf Wilhelm Brednich. Berlin–New York: Walter de Gruyter, lk 877–882.
- Neuland, Lena** 1981. Motif-Index of Latvian Folktales and Legends. (FF Communications 229.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Pentikäinen, Juha** 1989. The structure and the function of legend. – Studies in Oral Narrative. (Studia Fennica. Review of Finnish Linguistics and Ethnology

- 33.) Toim Anna-Leena Siikala. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, lk 176–186.
- Q v i g s t a d, Just Knud 1925. Lappische Märchen- und Sagenvarianten. (FF Communications 60.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- R a u d s e p, Loreida 1969. Antiklerikale estnische Schwänke. Typen- und Variantenverzeichnis. Tallinn: Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR.
- R a u s m a a, Pirkko-Liisa 1973. Catalogues of Finnish Anecdotes and Historical, Local and Religious Legends. (NIF Publications 3.) Turku: Nordic Institute of Folklore.
- S i m o n s u u r i, Lauri 1961. Typen- und Motivverzeichnis der finnischen mythischen Sagen. (FF Communications 182.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- S t e w a r t, Charles 2003. Dreams of treasure: temporality, historicization and the unconscious. – *Anthropological Theory*, kd 3, nr 4, lk 481–500.
- T h o m p s o n, Stith 1955–1958. Motif-Index of Folk-Literature. A Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books and Local Legends. Revised and Enlarged Edition. I–VI. Copenhagen: Rosenkilde and Bagger.
- T u b a c h, Frederic C. 1969. Index Exemplorum. A Handbook of Medieval Religious Tales. (FF Communications 204.) Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- U t h e r, Hans-Jörg 1997. Indexing Folktales: A Critical Survey. – *Journal of Folklore Research*, kd 34, nr 3, lk 209–220.
- U t h e r, Hans-Jörg 2004. Introduction. – *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography, Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson. Part I. Animal Tales, Tales of Magic, Religious Tales, and Realistic Tales, with an Introduction.* (FF Communications 284.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia, lk 7–15.
- U t h e r, Hans-Jörg 2009. Classifying tales: Remarks to indexes and systems of ordering. – *Narodna umjetnost. Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research*, kd 46, nr 1, lk 15–32.
- V i r t a n e n, Leea 2000. Uskomustarinat – naurun ja kauhun rajalla. – *Telling, Remembering, Interpreting, Guessing. A Festschrift for Prof. Annikki Kaivola-Bregenhøj on her 60th Birthday 1st February 1999.* Toim Maria Vasenkari, Pasi Enges, Anna-Leena Siikala. (Kultaneito 3. Scripta Aboensia 1.) Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, lk 108–114.

Typological reality of the Estonian treasure tale tradition

Keywords: typological method, tale type, narrative motif, treasure tales

The article gives an overview of the content units – motifs and episodes – found in Estonian treasure tales. The main aim of the study was to find a method to cover the regional repertoire of the theme in all its diversity. This can be achieved by using a typological approach to search through the no less than 3000 relevant texts from the Estonian Folklore Archives for similar core motifs (motif groups) and use them as a basis for classifying the texts. The analysis, based on a previous classification of the treasure tales into 86 groups, continues the classical folkloristic tradition

of compiling thematic lists based on various principles of classification. Also, the article is aiming at a clearer emphasis on the analytic and interpretational nature of such a typological reality, notably, a previously prepared classification enables addressing individual texts as well as large text groups, thereby describing the relevant tales within as well as across cultures. Like tales and story-telling, studies thereof also participate in the folklore process. From now on the treasure tale typology resulting from this study will be another part of Estonian culture description, referring to popular themes and beliefs related to property and treasures.

Mare Kalda (b. 1964), PhD, Estonian Literary Museum, Department of Folkloristics, Senior Researcher, kalda@folklore.ee